

IBN XAVQALNING O'RTA OSIYO TARIXINI O'RGANISHDAGI AHAMIYATI

Yunusova Zarifaxon Abduvaxobovna

Andijon davlat pedagogika instituti Tarix kafedrası o'qituvchisi

zarifa7655@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada X-asr arab geografi va sayyohi Ibn Xavqalning hayoti, ilmiy faoliyati hamda uning "Kitob surat al-arz" asarining O'rta Osiyo tarixini o'rganishdagi ahamiyati yoritilgan. Asarda O'rta Osiyo hududining siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy hayoti, shaharlar, savdo yo'llari, aholi mashg'ulotlari va etnik tarkibi haqidagi muhim ma'lumotlar tahlil qilinadi. Ibn Xavqal ma'lumotlarining tarixiy manba sifatidagi o'rni va ishonchliligi ko'rib chiqiladi va atroflicha bayon etiladi.

Kalit so'zlar: Ibn Xavqal, O'rta Osiyo, geografiya, tarixiy manba, Kitob surat al-arz, o'rta asrlar, savdo yo'llari, shaharlar.

ЗНАЧЕНИЕ ИБН ХАВКАЛЯ В ИЗУЧЕНИИ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Аннотация: В данной статье рассматривается жизнь и научная деятельность арабского географа и путешественника X века Ибн Хаукаля, а также значение его труда «Китаб сур аль-Арз» в изучении истории Центральной Азии. В работе анализируется важная информация о политической, экономической, социальной и культурной жизни Центральноазиатского региона, городах, торговых путях, профессиях и этническом составе. Подробно рассматривается и описывается роль и достоверность информации Ибн Хаукаля как исторического источника.

Ключевые слова: Ибн Хаукаль, Центральная Азия, география, исторический источник, Китаб сур аль-Арз, Средневековье, торговые пути, города.

THE SIGNIFICANCE OF IBN HAWQAL IN THE STUDY OF CENTRAL ASIA

Annotation: This article discusses the life and scientific activities of the 10th-century Arab geographer and traveler Ibn Hawqal, as well as the significance of his work "Kitab Surat al-Arz" in the study of the history of Central Asia. The work analyzes important information about the political, economic, social and cultural life of the Central Asian region, cities, trade routes, occupations and ethnic composition. The role and reliability of Ibn Hawqal's information as a historical source are considered and described in detail.

Keywords: *Ibn Hawqal, Central Asia, geography, historical source, Kitab Surat al-Arz, Middle Ages, trade routes, cities.*

Kirish

O‘rta Osiyo qadimdan Sharq va G‘arbni bog‘lovchi muhim hudud sifatida tarix sahnasida alohida o‘rin egallab kelgan. Bu mintaqaning siyosiy, iqtisodiy va madaniy taraqqiyoti haqida ma’lumot beruvchi yozma manbalar orasida o‘rta asr arab-musulmon mualliflarining asarlari muhim ahamiyatga ega. Ana shunday muhim manbalardan biri X asrda yashab ijod qilgan mashhur geograf va sayyoh Ibn Xavqal asarlaridir. Ibn Xavqal nafaqat geografik tasvirlar, balki tarixiy, etnografik va iqtisodiy ma’lumotlarni ham o‘z ichiga olgan asarlar yaratgan. Uning “Kitob surat al-arz” asari O‘rta Osiyo hududining o‘rta asrlardagi holatini o‘rganishda bebaho manba hisoblanadi. Mazkur maqolaning asosiy maqsadi Ibn Xavqalning ilmiy merosini tahlil qilish va uning O‘rta Osiyo tarixini o‘rganishdagi ahamiyatini ochib berishdan iborat.

Metadalogiya

Ibn Xavqal (to‘liq ismi Abu al-Qosim Muhammad ibn Havqal an-Nasibiy) X asrda yashab ijod qilgan mashhur arab geografi va sayyohi bo‘lib, u o‘rta asr musulmon dunyosida geografiya va tarix fanlarining rivojiga katta hissa qo‘shgan. U taxminan 943-yildan boshlab uzoq yillar davomida sayohatlar qilgan va 988-yillarga qadar ilmiy faoliyat bilan shug‘ullangan. Ibn Xavqalning hayoti haqida aniq ma’lumotlar ko‘p saqlanib qolmagan bo‘lsa-da, uning asarlarida keltirilgan ma’lumotlar orqali u juda keng hududlarni kezib chiqqanini bilish mumkin. U Yaqin Sharq, Eron, Kavkaz, Arabiston, Shimoliy Afrika hamda Movarounnahr va Xorazm kabi O‘rta Osiyo hududlarida bo‘lgan. Ibn Xavqal ilmiy faoliyatini asosan amaliy kuzatuvlar va shaxsiy tajribaga asoslagan. U o‘zidan avval yashab ijod qilgan mashhur geograf Istaxriy asarlaridan foydalangan holda, ularni qayta ishlab, yangi ma’lumotlar bilan boyitgan. Biroq Ibn Xavqal Istaxriydan farqli ravishda faqatgina avvalgi manbalarga tayanib qolmasdan, ko‘rgan-kechirganlarini bevosita tasvirlashga katta e’tibor qaratgan. Shu sababli uning yozganlari ancha jonli, batafsil va ishonchli bo‘lib, real tarixiy manzara yaratadi. Ibn Xavqalning eng mashhur va asosiy asari “Kitob surat al-arz” hisoblanadi. Ushbu asar geografik xarakterga ega bo‘lib, unda musulmon olamining turli mintaqalari, jumladan O‘rta Osiyo hududi ham batafsil yoritilgan. Asarda shaharlarning joylashuvi, tabiiy sharoit, savdo yo‘llari, iqtisodiy hayot, aholi mashg‘ulotlari va etnik tarkib haqida muhim ma’lumotlar berilgan. Ibn Xavqal o‘z asarini xaritalar bilan boyitib, o‘rta asr geografiya ilmida kartografiyaning muhim o‘rin tutganini ko‘rsatadi. Umuman olganda, Ibn Xavqalning hayoti va ilmiy faoliyati o‘rta asr Sharq ilm-fani rivojida muhim bosqich hisoblanadi. Uning sayohatlar davomida to‘plagan kuzatuvlari va yozma merosi bugungi

kunda ham O‘rta Osiyo va boshqa hududlar tarixini o‘rganishda muhim tarixiy manba sifatida yuqori baholanadi.

Adabiyotlar tahlili

Ibn Xavqalning “Kitob surat al-arz” asari o‘rta asr musulmon geografik adabiyotining eng muhim namunalaridan biri hisoblanadi. Mazkur asar X asrda yozilgan bo‘lib, muallifning uzoq yillar davomida qilgan sayohatlari va shaxsiy kuzatuvlari asosida yaratilgan. “Kitob surat al-arz” nomidan ko‘rinib turganidek, asar Yer yuzining tasviri va musulmon dunyosining geografik manzarasini yoritishga bag‘ishlangan. Ibn Xavqal bu asarda faqatgina hududlarning joylashuvi va chegaralarini ko‘rsatish bilan cheklanmay, balki ularning siyosiy holati, iqtisodiy hayoti, ijtimoiy tuzilishi va madaniy xususiyatlarini ham atroflicha tasvirlaydi. Asar tuzilishi jihatidan mintaqalar bo‘yicha bayon qilingan bo‘lib, unda Yaqin Sharq, Eron, Arabiston, Shimoliy Afrika, Kavkaz va O‘rta Osiyo hududlariga alohida boblar ajratilgan. Ibn Xavqal har bir hududni tavsiflar ekan, shaharlar va qishloqlar tarmog‘i, savdo yo‘llari, tabiiy resurslar hamda aholi mashg‘ulotlariga e‘tibor qaratadi. Ayniqsa, O‘rta Osiyo haqidagi ma‘lumotlar asarning eng qimmatli qismlaridan biri bo‘lib, unda Movarounnahr va Xorazm hududlarining o‘sha davrdagi tarixiy-geografik holati aniq va tizimli tarzda bayon etilgan. “Kitob surat al-arz”ning muhim jihatlaridan biri uning kartografik ahamiyatidir. Asarda keltirilgan xaritalar o‘rta asr geografik tasavvurlarini aks ettirgan bo‘lib, ular mintaqalar o‘rtasidagi masofalar, savdo yo‘llari va asosiy markazlarning joylashuvini ko‘rsatadi. Ibn Xavqal xaritalarni matn bilan uyg‘un holda taqdim etib, geografik bilimlarni yanada tushunarli va aniq shaklda bayon etishga erishgan. Bu holat asarni nafaqat tarixchilar, balki geografiya va kartografiya sohasidagi tadqiqotchilar uchun ham muhim manbaga aylantiradi. Adabiyotlar tahlili nuqtayi nazaridan qaralganda, “Kitob surat al-arz” avvalgi geografik asarlar, xususan Istaxriyning “Masolik al-mamolik” asari bilan chambarchas bog‘liqdir. Biroq Ibn Xavqal ushbu asarni oddiygina takrorlamay, uni yangi ma‘lumotlar bilan boyitgan va ko‘plab joylarda tanqidiy yondashuvni qo‘llagan. Shu sababli tadqiqotchilar uning asarini mustaqil va ishonchli tarixiy-geografik manba sifatida baholaydilar. Umuman olganda, “Kitob surat al-arz” o‘rta asr O‘rta Osiyo tarixini o‘rganishda asosiy yozma manbalardan biri bo‘lib, ilmiy tadqiqotlarda keng foydalanib kelinmoqda.

Natija va muhokamalar

Ibn Xavqalning “Kitob surat al-arz” asarida O‘rta Osiyo shaharlarining tasviri muhim o‘rin egallaydi va bu ma‘lumotlar tadqiqot natijalari hamda ularning muhokamasi nuqtayi nazaridan katta ilmiy ahamiyatga ega. Muallif shaharlarni nafaqat geografik obyekt sifatida, balki murakkab ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy markazlar sifatida yoritadi. Uning tasvirlarida shaharlarning joylashuvi, tabiiy sharoiti, mudofaa tizimi, iqtisodiy salohiyati va aholi

turmush tarziga alohida e’tibor qaratilgan bo‘lib, bu holat O‘rta Osiyoda o‘rta asrlarda shahar madaniyati yuqori darajada rivojlanganini ko‘rsatadi. Ibn Xavqal Buxoro va Samarqand kabi yirik shaharlarni mintaqaning siyosiy va madaniy markazlari sifatida tasvirlaydi. U Buxoroni mustahkam devorlari, gavjum bozorlari va rivojlangan savdo aloqalari bilan ajralib turuvchi shahar deb ta’riflaydi hamda bu yerda ilm-fan va diniy hayotning yuksak darajada ekanini ta’kidlaydi. Samarqand esa unumdor yerlar, rivojlangan hunarmandchilik va qulay geografik joylashuvi bilan ajralib turuvchi shahar sifatida ko‘rsatiladi. Muallif ushbu shaharlarning Buyuk Ipak yo‘lidagi muhim bekatlar ekanini qayd etib, ularning xalqaro savdodagi rolini alohida ta’kidlaydi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, Ibn Xavqal tasvirlagan shaharlar o‘zaro chambarchas bog‘langan iqtisodiy tizimning tarkibiy qismlari bo‘lgan. Masalan, Xorazm hududi shaharlarining sug‘orma dehqonchilikka asoslangan xo‘jaligi, Farg‘ona vodiysi shaharlarining esa hunarmandchilik va chorvachilik bilan mashhur bo‘lgani muallif tomonidan aniq ko‘rsatib beriladi. Toshkent (Choch) va uning atrofidagi shaharlar savdo yo‘llari kesishgan hududda joylashgani sababli strategik va iqtisodiy ahamiyatga ega bo‘lgan markazlar sifatida tasvirlanadi. Bu ma’lumotlar O‘rta Osiyoda shaharlar ixtisoslashuvi mavjud bo‘lganini va ularning har biri umumiy mintaqaviy taraqqiyotga o‘z hissasini qo‘shganini ko‘rsatadi. Muhokamalar jarayonida Ibn Xavqal bergan shaharlar tasviri boshqa o‘rta asr mualliflari, jumladan Istaxriy va al-Muqaddasiy ma’lumotlari bilan qiyoslanganda, ularning ko‘p jihatdan bir-birini to‘ldirishi aniqlanadi. Shu bilan birga, Ibn Xavqalning shaxsiy kuzatuvlarga asoslangan tasvirlari shahar hayotining real manzarasini yanada jonliroq ochib beradi. Natijada, uning asari O‘rta Osiyo shaharlarining X asrdagi holatini tiklash, urbanizatsiya jarayonlarini tahlil qilish va mintaqaning tarixiy taraqqiyot darajasini baholashda muhim ilmiy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda ushbu maqolada X-asrning mashhur arab geografi va sayyohi Ibn Xavqalning ilmiy merosi, xususan uning “Kitob surat al-arz” asarining O‘rta Osiyo tarixini o‘rganishdagi ahamiyati atroflicha tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, Ibn Xavqal o‘z asarida O‘rta Osiyo hududini faqatgina geografik makon sifatida emas, balki rivojlangan ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy tizimga ega mintaqasi sifatida tasvirlagan. Uning shaharlar, savdo yo‘llari, aholi mashg‘ulotlari va iqtisodiy aloqalar haqidagi ma’lumotlari o‘rta asrlar O‘rta Osiyosining tarixiy manzarasini tiklashda muhim manba bo‘lib xizmat qiladi. Ibn Xavqalning shaxsiy kuzatuvlarga asoslangan yondashuvi uning asarini boshqa o‘rta asr geografik manbalaridan ajratib turadi. Ayniqsa, Buxoro, Samarqand, Xorazm, Choch va Farg‘ona kabi shaharlar tasviri mintaqada shahar madaniyati va savdo munosabatlari yuksak darajada rivojlanganini ko‘rsatadi. Shuningdek, asarda keltirilgan kartografik ma’lumotlar o‘rta asr geografiya fanining rivojlanganlik darajasini namoyon

etadi. Xulosa qilib aytganda, Ibn Xavqalning ilmiy merosi O‘rta Osiyo tarixini o‘rganishda muhim va ishonchli manba bo‘lib, u bugungi kunda ham tarixiy-geografik tadqiqotlarda o‘z ahamiyatini saqlab qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ahmedov B. O‘rta asr manbashunosligi. – Toshkent: Fan, 2001.
2. Bartold V.V. Turkistonning madaniy hayoti tarixi. – Toshkent: Fan, 1990.
3. Karimov I.A. Tarixiy xotirasiz kelajak yo‘q. – Toshkent: Sharq, 1998.
4. Muhammadjonov A. O‘zbekiston tarixi manbalari. – Toshkent: Universitet, 2005.
5. Saidqulov T. O‘rta Osiyo tarixi (ilk va o‘rta asrlar). – Toshkent: O‘qituvchi, 2003.
6. Shamsiddinov R. O‘rta asrlar O‘rta Osiyo shahar madaniyati. – Toshkent: Fan, 2010.